

Кароткая генеалогія крыўскае ідэі

*Крывія, Русь, Літва — патройны вузел, трохпаверхні лабірынт,
у якім блудзіла і да гэтага блудзіць нашае нацыянальнае «я».*

В. Ластоўскі

Abstract:

У артыкуле разглядаюцца асноўныя этапы эвалюцыі «крыўскае» праблематыкі ў кантэксце гісторыі беларускага палітычнага мыслення. Вылучаны чатыры этапы развіцця крыўскае «ідэі»: фіксацыя (XIX—пач. XX ст.), канцэптуалізацыя (20—40-я гг.), перарыў у рэпрэзентацыі (50—80-я гг.) і сучасны стан (з канца 80-х). Прыведзены асноўныя характарыстыкі, палітычныя і культурныя ўласцівасці кожнага з перыядаў, палітычны аналіз крыўскае «ідэі», яе месца сярод іншых культурна-палітычных праектаў.

Нацыягенез не бывае цалкам цэнтралізаванай у інтэлектуальным сэнсе з'яваю, а нацыянальныя праекты аднароднымі. Канкрэтная канфігурацыя гісторыі і элементы ў культурна-нацыянальнай прыналежнасці не штосьці зафіксаванае і з'яўляюцца ўдзельнікамі гістарычнай і культурнай эвалюцыі. Эластычнасць гісторыі і ідэнтычнасці асабліва рэльефна працягваюцца ў перспектыве *гісторыі ідэяў*¹, якая звычайна адлюстроўвае празмернасць палітычных і культурных праектаў, у тым ліку і ў радыкалізаваным выглядзе. Натуральна, не ўсе праекты, нават часткова, рэалізуюцца практычна, але захоўваюць свой ускосны і латэнтны ўплыў на палітычную і інтэлектуальную эвалюцыю. *Ідэі* адлюстроўваюць паўнату палітычнага кантэксту, структуру і логіку палітычнае дзейнасці, якая можа быць прыхаванаю ці ўвогуле нябачнаю ў палітычных практыках, якія маюць цэнтральны статус. Акрамя гэтага, *ідэі* ствараюць актуальны архіў палітыкі, які можа быць скарыстаны (і скарыстоўваецца) у спрыяльных палітычных абставінах.

У гэтым артыкуле ставіцца за мэту пазначыць (магчыма дастаткова павярхоўна, што непазбежна ў фармаце аднаго артыкула) асноўныя этапы генезісу «крыўскае ідэі» як плыні бе-

ларускае культурнае і інтэлектуальнае эвалюцыі. Тэрмін *ідэя* ў гэтым кантэксце мы ўжываем дастаткова адвольна. Магчыма, таксама, казаць пра «крыўскі праект», «мадэль ідэнтычнасці», «тэму», «праблематыку» і г. д. Пра цэласны крыўскі палітычны праект весці размову дастаткова цяжка (прынамсі да 90-х гадоў XX стагоддзя), калі не злоўжываць практыкамі механічнае рэканструкцыі. А тое, што цыркулявала ў межах крыўскае праблематыкі, не абмяжоўвалася рамкамі «мадэлі ідэнтычнасці», хоць яна (ідэнтычнасць) была асноўным полем змагання. Пад «крыўскай ідэяй» мы разумеем шырокае кола феноменаў. Гэта і простая ідэя «змены назвы», за якой праглядаецца інтэнцыя канчатковае дэкаланізацыі вобразу беларусаў як часткі Расіі². А таксама альтэрнатыўны праект беларускае ідэнтычнасці і прапановы новага гунту для нацыянальнае культуры, якім стала для часткі беларускага руху «крыўскасць». Тое, што ўмоўна пазначаецца як *ідэя*, уключае ў сябе разнастайныя практыкі, звязаныя з рознымі формамі выкарыстання крыўскае праблематыкі, тэрміналогіі і сімволікі ў спалучэнні з рознымі культурнымі і палітычнымі мадэлямі, але галоўная роля адводзіцца розным аспектам ідэнтыфікацыі.

¹ Мы свядома выкарыстоўваем паняцце гісторыя ідэяў замест звыклае гісторыі думкі.

² Як вядома, «беларусы» часта перакладаліся на іншыя мовы як «белыя рускія», Беларусь як «Белая Расія» (White Russia, Weissrussland і г. д.), часам гэта нават суправаджалася кур'ёзным атаясамленнем беларусаў з белагвардзейцамі і ў любым выпадку пазнавалася як прыкмета несамастойнасці [1, с. 138].

Крывія (Крыві) — адна з дзвюх альтэрнатыўных версіяў ідэнтыфікацыі і вонкавай рэпрэзентацыі Беларусі, якія склаліся ў цяжкіх умовах нацыягенезу на працягу XX стагоддзя і апелявалі да адпаведных гістарычных традыцыяў³. Версіі мелі дастаткова шырокае распаўсюджанне ў сферы культурнае вытворчасці, у той час як іх рэпрэзентацыя на ўзроўні інстытуцыйнае палітыкі мела фрагментарны характар. Часта ідэя Крыві мела характар спрэчкі пра назву, але паступова набывала і больш аўтаномныя формы, пераўтвараючыся ў альтэрнатыву і сродак (сама)крытыкі беларускасці. Пры гэтым захоўвалася яе значэнне як культурнае і літаратурнае метафары, сімвалу старажытнасці ды традыцыі.

У гэтай сувязі існаванне «крывіцкае праблематыкі» (у шырокім значэнні) нацыянальнага палітычнага і культурнага праекту падаецца дастаткова важным. Яна адлюстроўвае пэўную хаду думкі ў межах нацыянальнага руху і стан асэнсавання праблемаў палітычнага і культурнага развіцця. У выпадку з «крывіцкай ідэяй» мы маем з'яву, якая спарадзіла ўласную версію гісторыі і шматлікія канцэпты, але толькі нязначная іх колькасць была замацаваная на ўзроўні агульнанацыянальнае рэпрэзентацыі.

Генеалогія «крывіцкай тэмы». Нацыянальная і гістарычная «памяць» — феномен эластычны і паддаецца зменам, за якія можа весціся палітычная барацьба. Крывіцкая праблематыка як феномен беларускае культуры моцна звязаная з развіццём беларускага нацыянальнага руху і была важным эпізодам барацьбы за памяць. Агляд генезісу «крывіцкае ідэі» дазваляе вылучыць чатыры адрозныя этапы: фіксацыя крывіцкае праблематыкі (другая палова XVIII — пач. XX ст.), канцэптуалізацыя (20—40-я гады XX стагоддзя), перапынак у культурнай і палітычнай рэпрэзентацыі (50—80-я гады XX стагоддзя), аднаўленне і сучасны этап развіцця (з канца 80-х — пачатку 90-х). Вызначаныя назвы з'яўляюцца ўмоўнымі і ў будучыні патрабуюць удакладнення, як і часавыя рамкі перыядызацыі.

Некалькі іншая перыядызацыя «крывіцкае ідэі» была прапанаваная В. Корбутам і выглядае наступным чынам [7]. Першы перыяд — «крывіцкі рамантызм» (XIX — пач. XX ст.), які практычна супадае па храналагічных рамках з

фіксацыяй крывіцкае тэрміналогіі і аналізуе падобныя культурныя з'явы. На нашу думку, ужыванне тэрміна «рамантызм» у гэтым кантэксце не зусім апраўданае. Калі гэта і быў рамантызм, то відавочна не «крывіцкі»⁴. Другі перыяд («народзіны ідэі») — 20-я гады XX стагоддзя. Дзейнасць В. Ластоўскага, Я. Станкевіча і дыскусія ў беларускім руху пра магчымасць змены Беларусі. Паступова ў межах крывіцкае дыскусіі з'яўляюцца прыкметы праекту іншае беларускае ідэнтычнасці і іншага палітычнага праекту ўвогуле, але яшчэ невыразна. За народзінамі ідэі ідзе «савецкі пагром» (канец 20-х — 30-я), які спалучаўся не толькі з фізічным вынішчэннем носьбітаў ідэі, але і крытыкаю яе падставовых пазіцыяў. «Адліга ў час навалніцы» (40-я), калі крывіцкая праблематыка выкарыстоўваецца часткаю беларускіх арганізацыяў падчас нямецкай акупацыі. Далей прыведзены кароткі расповед пра развіццё крывіцкае праблематыкі на эміграцыі (40—пач. 50-х) і сучасны этап — з 90-х.

Такое выкладанне ўяўляецца не дастаткова сістэмным, асноўныя падзеі проста падаюцца ў храналагічным парадку. Магчыма, аўтар і не ставіў сабе такой задачы, але для мэтай гэтага артыкула, улічваючы рамку, звязаную з даследаваннем генезісу ідэяў, істотным з'яўляецца аналіз якасных зменаў у змесце крывіцкай праблематыкі як культурнага і палітычнага феномена, таму мы лічым апраўданым выкарыстанне ўласнай перыядызацыі.

Фіксацыя крывіцкае праблематыкі. Перыяд фіксацыі ў этнаграфічных, літаратурных і гістарычных тэкстах называў «крывіцкі», «Крывія», а таксама вытворных ад іх не з'яўляецца часткаю ўласна гісторыі «крывіцкае ідэі», але мае значэнне для разумення падставаў яе ўзнікнення. Афармленне крывіцкае праблематыкі адбываецца ў другой палове XVIII — пачатку XIX стагоддзя. Пад праблематыкаю мы будзем разумець выкарыстанне крывіцкае тэрміналогіі ў дачыненні да «тутэйшых» Беларусі, адпаведных версіяў старажытнай гісторыі і адпаведнае вырашэнне праблемы этнічнага апазнання мясцовага насельніцтва, якое да гэтага не мела прызнанае (легітымнае) і самастойнае назвы. У гэтым ангажаваная даследчыкі могуць бачыць палітычны падтэкст — імкненне польскіх (польскамоўных) этнографыў

³ Другой альтэрнатыўнай версіяй з'яўляецца Літва («літвінізм»), якая базавалася на актуалізацыі спадчыны Вялікага Княства Літоўскага. У гэтым кантэксце варта памятаць пра існаванне «заходнерусізму», але яго хутчэй варта аднесці не да спецыфічнай формы беларускага нацыягенезу, але праявы расійскага нацыягенезу ў Беларусі.

⁴ «Крывічы» ўжываліся для апазнання і апісання, а не ўласнае ідэнтыфікацыі.

і гісторыкаў парушыць памяць пра роднасць беларусаў і рускага народа [3, с. 33], але да такіх высноваў, відавочна, маюць мала падставаў. Тым больш, што тэрмін «крывічы» пазней актыўна выкарыстоўваўся навукоўцамі заходнерускае арыентацыі (П. Шпілеўскі), а тэрмін «Беларусь» уведзіўся ў зварот польскамоўнымі аўтарамі (Я. Баршчэўскі).

Крыўская тэрміналогія ў дачыненні да беларусаў («тутэйшых») мела гістарыяграфічнае паходжанне. Польская гістарычная традыцыя другой паловы XVIII стагоддзя пашырала зону засялення племені крывічы ў раннім сярэднявеччы практычна на ўсю тэрыторыю сучаснае Беларусі. Гэта, натуральна, не адпавядае сучасным гістарычным ведам (мяркуецца, што крывічы засялялі толькі паўночныя і часткова цэнтральныя рэгіёны Беларусі), але стала падставаю лічыць крывічоў непасрэднымі продкамі славянскага насельніцтва, якое пазней атрымала назву «беларусы». Паўстанне «крыўскай» візіі старажытнага мінулага Беларусі звязваецца звычайна з даследаваннямі А. Нарушэвіча (1733 — 1796)⁵, які ў сваёй вядомай працы «Historyja narodu polskiego» сяліў крывічоў не толькі паміж Дзвіною і Дняпром, але і на Палессі (дрыгавічы і радзімічы размяшчаліся, адпаведна, на Падляшшы і Валыні) [10, с. 198]. Крывічам аддавалася асноўная ўвага ў кантэксце палітычнага развіцця краю ў старажытную эпоху (што, дарэчы, часткова робіцца і ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі, дзе асноўныя сюжэты эпохі ранняга сярэднявечча звязаны з Полацкім княствам).

Польская гістарыяграфія была цалкам натуральнай і часта адзінай крыніцай веды пра мінулае для Беларусі XVIII — першай траціны XIX стагоддзя, і «крыўскае» разуменне гістарычнага мінулага «тутэйшых» стала сустракацца ў даследаваннях і літаратурных тэкстах. У гэтым кантэксце назва «крывічы» (і вытворныя) ужывалася ў этнаграфічных даследаваннях як адна з назваў мясцовага насельніцтва і пры пазначэнні асобных з'яваў традыцыйнае культуры, прыгаданні гістарычнага мінулага. Легітымнае і прынятае назвы для мясцовага насельніцтва на

гэты час не існавала, а «крывічы» ўжываліся паралельна з «беларусамі». У гэтым сэнсе крыўская тэрміналогія была сінанімічна беларускай, хоць паступова першая пачынае функцыянаваць як гістарыцызм. Паказальным ёсць ужыванне словаў «крывіцкая» Я. Чачотам і «Беларусь» Я. Баршчэўскім у тэкстах першай паловы XIX стагоддзя, якія адыгралі сваю ролю ў вонкавай рэпрэзентацыі краю⁶. Як саманазва насельніцтва Беларусі «крывічы» не фіксуецца, за выключэннем дастаткова спрэчных выняткаў. Галоўным фактам фіксацыі такога свядомасці з'яўляюцца дадзеныя статыстыкі 60-х гадоў XIX стагоддзя («Прыходскія спісы»), якія сёння лічацца непраўдападобнымі⁷.

Такім чынам, крыўская тэрміналогія выступала для апазнавання насельніцтва сучаснае Беларусі, а таксама прыгаданні яе мінулага. Але на працягу XIX стагоддзя слова «крывічы» паступова пераўтвараецца ў гістарыцызм, саступаючы цэнтральнае месца ў палітыцы і даследаваннях назве «Беларусь». Галоўным фактарам тут выступіў палітычны кантэкст: «адкрыццё» рускасці насельніцтва былое Літвы расійскімі ўладамі і разгортванне расійскага каланіяльнага праекту з адпаведнымі палітычнымі, культурнымі і даследчымі практыкамі.

Канцэптуалізацыя. Калі ў папярэдні перыяд ужыванне крыўскае тэрміналогіі мела логіку апазнавання і прыгаданні мінулага, то на стадыі афармлення «крыўскасці» як ідэйнае плыні сітуацыя мяняецца. Канцэпт «Крывіі» (што пазней афармляецца ў сістэму, якую мы ўмоўна пазначаем як *ідэю*) успрымаецца як сродак канчатковае дэкаланізацыі нацыянальнае тоеснасці. У сваю чаргу Беларусь («Белая Русь») разглядаецца як форма ідэнтыфікацыі, моцна злучаная з каланіяльнай залежнасцю, навязаная адміністрацыяй Расійскае імперыі. У гэты перыяд у большасці выпадкаў Крывія ўжываецца як сінонім Беларусі, але як сінонім адлюстроўвае і розныя культурныя і гістарычныя канатацыі. Акрамя гэтага, частка беларускіх інтэлектуалаў пачынае інтуітыўна адчуваць «крыўскасць» як метада разбору славяна(руса)цэнтрызму (у прыватнасці праз пазнейшую актуалізацыю балцкіх

⁵ Адам Станіслаў Нарушэвіч, нарадзіўся ў Пінскім павеце ВКЛ, быў заснавальнікам школы ў польскай гістарыяграфіі (школы Нарушэвіча), якая супрацьстаяла школе І. Лявелея (1786—1881).

⁶ Баршчэўскі Я. «Шляхціц Завальня, альбо **Беларусь** у фантастычных апавяданнях», 1844—46. Чачот Я. «Сялянскія песні з-над Нёмана і Дзвіны з далучэннем іх арыгіналаў на **славяна-крывіцкай** мове», 1844. «Сялянскія песні з-над Нёмана і Дзвіны, некаторыя прыказкі і ідыёмы на **славяна-крывіцкай** мове, з учыненымі над ёй назіраннямі», 1846.

⁷ Акрамя крывічоў, яны фіксуюць «бужанаў», яцвягаў і г.д.

элементаў), які быў пакладзены ў аснову новае беларускае ідэнтнасці. Часам гэта мела навуковы грунт, часам выглядала малапраўдападобна, але на першым месцы была, відавочна, інтэнцыя да канчатковае дэкаланізацыі нацыянальнага наймення, а значыць і рэпрэзентацыі нацыі⁸. З новай назваў Беларусі не было пэўнасці, што ілюструе практычныя цяжкасці з ажыццяўленнем праекту. Красамоўным прыкладам можа быць ужыванне розных назваў Беларусі Я. Станкевічам: «Крывія» («Курс гісторыі Крывіі-Беларусі», 1941), «Крыўя» («Крыўя-Беларусь у мінуласці», 1942) «Крывіч-Беларусь» («Кароткі начырк гісторыі Крывіч-Беларусі», 1951) [13, с. 48—188]. Але пераважна выкарыстоўвалася «Крывія».

Акрамя гэтага, што вельмі істотна, «Крывія» і вытворныя ад яе словы становяцца пашыранаю метафараю і сімвалам старажытнасці і «гістарычнай даўніны» Беларусі. Сімвал замацоўваецца на агульнакультурным узроўні і пачынае цыркуляваць у літаратурных і мастацкіх тэкстах. У розных версіях і ў розных кантэкстах яго ўжывалі Л. Геніюш, У. Жылка, Я. Купала і іншыя.

Што да ўласна «крыўскае ідэі», то ў большасці выпадкаў яна функцыянавала як ідэя *назвы* (звычайна размова ішла пра паралельнае функцыянаванне абодвух найменняў, прынамсі напачатку), якая была падтрыманая шэрагам уплывовых асобаў нацыянальнага руху (асабліваю ролю ў гэтым пытанні адыграла актыўнасць В. Ластоўскага і Я. Станкевіча). Паступова дыскусія пра назву набывае дадатковыя значэнні і пераўтвараецца ў спробы новай інтэрпрэтацыі «беларускасці», пошук аўтэнтчнага з асаблівай увагаю на старажытную гісторыю. «Сёння, калі народ сіліцца адрадіцца ад самых каранёў сваіх і шукае старанна кожнага ценю свае індывідуальнасці (у мове, у абыхах, мастацтве і пісьменнасці), важна прыпомніць яму яго ўласнае імя, імя, каторае гаворыць аб лепшых днях жыцця нашага народа... Важна самім імем зазначыць, што ён — не фарбаваная адмена чыесць індывідуальнасці [«Белая Русь». — заўвага аўтараў], а сам па сабе індывідуальнасць» [9, с. 384]. Пошукі індывідуальнасці і вызваленне ад «наменклатурнай залежнасці» і агульнарускасці выступалі асноваю аргументацыі прыхільнікаў ідэі. Але казаць пра складанне крыўскае ідэі па-за межамі дыскусіі пра назву можна дастаткова ас-

цярожна. Разгортванне думкі беларускіх інтэлектуалаў у гэтым кірунку было дастаткова блытаным, супярэчлівым і мела даволі цымянае афармленне як у тэкстах, так і на ўзроўні асобных выпадкаў палітычнае актыўнасці.

Нягледзячы на недастатковую ідэйную і палітычную аформленасць, «крыўская тэма» была заўважана ў БССР і стала адным з аб'ектаў крытыкі і ўціску з боку савецкіх афіцыйных структураў. Крытыка мела не толькі «навуковы», але і выразны ідэалагічны характар, інтэрпрэтуючы прыхільнасць да крыўскіх тэорыяў як праяву шавінізму і скрайняга нацыяналізму, часам нават фашызму. З 30-х гадоў «крыўская тэма» разам з іншымі праявамі «нацыяналізму» апазнаецца як ідэйны вораг савецкага разумення беларускае нацыянальнае тоеснасці і выціскаецца, у тым ліку праз фізічнае вынішчэнне носьбітаў, з літаратурнага і навуковага поля (з палітычнага яны былі выцеснены, як вядома, раней).

Падчас нямецкае акупацыі (1941—1944) крыўская тэма зазнае пэўны рэнесанс уласнае рэпрэзентацыі ў Беларусі, звязаны галоўным чынам з актыўнасцю Я. Станкевіча: друкуюцца адпаведныя падручнікі і часткова аднаўляецца дыскусія ў друку. Пасля вайны крыўская дыскусія канчаткова выціскаецца з Беларусі, працягае сваё існаванне на эміграцыі (маючы нават некаторыя інстытуцыйныя формы праяўлення)⁹ і паступова згасае, за выняткам асобных прыхільнікаў. Нават Я. Станкевіч пераходзіць ад апалагетыкі «Крывіі» да разумення Беларусі як «Вялікае Літвы».

Перапынак у культурнай і палітычнай рэпрэзентацыі. Культурны і палітычны перапынак крыўскай ідэі і праблематыкі пасля Другой сусветнай вайны быў, відавочна, вымушаны ва ўмовах жорсткага савецкага кантролю. Своеасаблівае савецкая версія гісторыі Беларусі паўстала яшчэ да Другой сусветнай вайны і ў павяненны час атрымала канчатковыя формы на аснове паслядоўнага русацэнтрызму з усімі належнымі элементамі (тэорыяй агульнарускае народнасці, літоўскага і польскага прыгнёту ў Вялікім Княстве Літоўскім, «добраахвотнага ўз'яднання з вялікім рускім народам» і г. д.). Гэтая візія замацавалася ў акадэмічнай сферы і была, натуральна, адзіна магчымаю на публічным узроўні. У такіх умовах крыўская ідэя, якая

⁸ Тут відавочная паралель з апазіцыяй «Украіна» і «Малороссія» ва ўкраінскім кантэксте XIX—пачатку XX стагоддзя, толькі з супрацьлеглым вынікам.

⁹ У прыватнасці існаванне ў другой палове 1940-х Крывіцкае гімназіі ў Германіі (Рэгенсбург) [7, с. 65].

паўстала ў 20-я гады як форма радыкалізаванага супрацьстаяння русацэнтрызму, не мела магчымасці для рэпрэзентацыі. Фармуляванне адпаведных ідэяў нефармальнымі групамі таксама не прасочваецца, у тым ліку і ў нешматлікіх асяродках «нацыянальна свядомых». Магчымасць альтэрнатывы змясцілася з узроўню публічнай дыскусіі і палітычных праектаў да археалогіі ды этналагічных даследаванняў, вельмі далёкіх на першы погляд ад палітыкі.

У час перапынку рэпрэзентацыі для будучыні «крыўскасці» важным з'яўлялася назапашванне эмпірычнага матэрыялу пра балта-славянскія дачыненні і ўплыў балтаў на этнагенез беларусаў. У гэты перыяд адбываюцца падзеі, якія зрабляць значнае ўздзеянне на інтэрпрэтацыю «крыўскасці» ў сучасным разуменні, а дакладней спалучэнне «крыўскасці» з балцкай тэорыяй этнагенезу беларусаў. Аўтары 20—40 гадоў ХХ стагоддзя па-рознаму апісвалі працэс этнічнае эвалюцыі, але, акрамя нязначнай колькасці выняткаў, апазнавалі характар беларускай культуры як славянскай¹⁰, больш за тое, яе славянскасць звычайна асабліва падкрэслівалася. Балцкасць увогуле не мела прывабнага культурнага і палітычнага вобраза, прынамсі такі вобраз ніякім чынам не мог канкураваць з вобразам Славіі. Гэта, з пэўнымі асаблівасцямі, датычыць і прыхільнікаў «крыўскае ідэі»: лінгвістычныя, археалагічныя і этнаграфічныя даследаванні пасля Другой сусветнай вайны крыху змянілі магчымасці ў гэтым кірунку.

З канца 60-х гадоў навуковае і калянавуковае ажыўленне выклікае гіпотэза ўдзелу балтаў у этнагенезе беларусаў (праз фармаванне славяна-балцкага сімбіёзу), найбольшае значэнне тут мелі даследаванні расійскага археолага В. Сядова, якія сталі галоўным сродкам легітымацыі такой візіі¹¹. Канцэпцыя, відавочна, некалькі супярэчыла прынятай схеме славянскага этнагенезу і ў розных версіях была прынятая значнай колькасцю беларускіх археолагаў і даследчыкаў беларускае культуры [8]. Праблема генезісу беларусаў у пэўным сэнсе набывала палітычную афарбоўку. У снежні 1973 года была нават адмененая навуковая канферэнцыя «Этнагенез беларусаў», на якой чакалася жывое абмеркаванне балцкае праблематыкі. У выніку назапашванне

эмпірычнага матэрыялу дазволіла паставіць пад пытанне выключна славянскае паходжанне беларусаў і весці дыскусію пра ступень балцкага ўплыву. Быў закладзены грунт, ад якога стала дастаткова проста пайсці далей і наўпрост абвясціць беларусаў «славянамоўнымі балтамі», што адбылося на пачатку 90-х.

У 70—80-х гг. этналагічныя ды лінгвістычныя гіпотэзы паступова і лагічна эвалюцыянавалі ў пэўнае разуменне этнічнае і нацыянальнае гісторыі і ў спрыяльных умовах канца 80-х трансфармаваліся ў палітычныя пазіцыі. У гэты час пашыраецца сапраўдная мода на «балцкую тэорыю». Спалучэнне адноўленае «крыўскасці» з «балцкасцю» адбывалася натуральным чынам. Балцкая тэорыя забяспечвала добры падмурак для пошуку аўтэнтчнага «шляху нараджэння», што натуральна супала з логікаю «крыўскасці» як культурнага сімвалу традыцыйнасці і старажытнасці. Такім чынам, для часткі нацыянальнага руху зварот да нацыянальных вытокаў быў пошукам балцкіх каранёў, а таксама ўвядзеннем ва ўжытак новае нацыянальнае назвы. Падавалася, што новая назва з'яўляецца больш натуральнай і ўгрунтаванай у старажытную культуру, чым «Беларусь». «Крыўскасць» канчаткова далучаецца да «балцкасці», што і вызнае асаблівасць сучаснае эвалюцыі крыўскае ідэі.

Напрыканцы 80-х — пачатку 90-х гадоў ХХ стагоддзя ў Беларусі ўвогуле меў месца бум «балцкае тэорыі», які стымуляваўся тэндэнцыяй да разбурэння міфаў савецкае гістарыяграфіі. Мода датычыла пераважна беларускаарыентаваных асяродкаў, але мела і больш шырокі характар. Напрыклад, ініцыятары палескага руху, які афармляўся ў гэты час, абвясцілі пра з'яўленне трэцяга балцкага народа і чацвёртае ўсходнеславянскае мовы [5]. Прыхільнасць да канцэпцыі балцкага этнагенезу была адлюстравана і ў назве для новае нацыі і рэгіёну «Етвызь» (мадыфікацыя назвы заходнебалцкага племені яцвягаў, якія разглядаліся як непасрэдныя продкі палешукоў) [14, с. 69]. М. Шэляговіч (кіраўнік яцвяжскага руху) інтэграваў у свой варыянт палескае мовы відавочныя балтызмы.

Аднаўленне і сучасны этап развіцця. Запатрабаванне ідэі «Крывіі» ў пэўных асяродках беларускага руху адбывалася практычна па

¹⁰ Фактарам, які стымуляваў розныя балцкія варыяцыі, быў знешнепалітычны кантэкст, у прыватнасці палітычнае супрацоўніцтва паміж беларускім рухам і літоўскай дзяржавай на пачатку 1920-х гадоў на Віленшчыне і эміграцыя шэрагу ключавых асобаў беларускага руху ў Коўне (у прыватнасці В. Ластоўскага, 1923—27).

¹¹ Праца В. Сядова выклікала адпаведную дыскусію ў часопісе «Советская этнография» ў 1967—1968 гадах, вынікам якой было прызнанне ўдзелу балтаў у фармаванні беларускага этнасу [8].

тых жа матывах і кіравалася шмат у чым падобнаю логікаю, што і канцэптуалізацыя ў 20—40 гады XX стагоддзя. Ва ўласна палітычную сферу на гэты раз яна практычна не трапіла, але была ўпісана ў ландшафт культурных і інтэлектуальных дыскусіяў. Сярод галоўных матываў можна назваць пошук аўтэнтчнай індывідуальнасці, поўную ці частковую незадаволенасць «беларускасцю» (як перанасычанай элементамі залежнасці, падпарадкавання, нацыянальнае паразы), а таксама імкненне парушэння русацэнтрычнае мадэлі нацыянальнае гісторыі і культуры, якая дамінавала ў савецкі час. Крыўская парадыгма для асобных суполак успрымалася як магчымая альтэрнатыва і прылада для злому сітуацыі залежнасці і неўгрунтаванасці ў «гутэйшасць» культурных практыкаў, гэтая інтэнцыя захоўвае сваё значэнне і да нашага часу.

Калі каротка апісаць рэпрэзентацыю крыўскага руху ў культурнай прасторы, то цэнтральнае месца тут займае Цэнтр этнакасмалогіі «Крыўя» (Кругіа), якія быў утвораны на пачатку 90-х па ініцыятыве мастака Т. Кашкурэвіча і філосафа С. Санька¹². Праца цэнтра мела розны ўзровень актыўнасці і была нестабільнаю. Плынь ад пачатку аддавала вялікую ўвагу археалогіі, этнаграфіі, этналогіі і традыцыйнай культуры (доўгі час рэпрэсаванай у грамадскай свядомасці), спалучаючы навуковыя даследаванні і розныя практыкі сакралізацыі беларускае этнічнае культуры, у тым ліку і спробы стварэння неапаганскага руху¹³. Цэнтр спрычыніўся да арганізацыі міжнародных канферэнцый, музычных і культурных фэстаў, выдавецкай дзейнасці. На першай канферэнцыі «Балты і этнагенез беларусаў» (1993), якая ладзілася з нагоды 20-х угодкаў забароны канферэнцыі 1973 года, і была аб'яўлена формула: «беларусы — славянамоўныя балты» [4, с. 235]. Ініцыятары ідэі актыўна займаліся адпаведнымі штудыямі ў этнаграфіі, лінгвістыцы і сумежных дысцыплінах, каб давесці слушнасць сваёй тэзы. Недзе напрыканцы 90-х адбываецца спалучэнне «крыўскае ідэі» з палітычнымі тэорыямі, галоўным чынам еўрапейскіх «новых правых». Палітызацыя была ўласціва, як падаецца, перш за ўсё маладой генерацыі. Можна сцвердзіць, што правы беларускага традыцыяналізму маюць галоўным чынам «крыўскі» характар.

Акрамя гэтага, асяродак «Крыўя» адыгрывае значную ролю ў сучаснай канцэптуалізацыі беларускае этнічнае культуры (пры відавочнай стагнацы гэтай справы ў афіцыйных інстытутах), адной з яркіх праяваў гэтага можна лічыць выданне даведніка «Беларуская міфалогія» [2]. У 90-х выходзіў спецыялізаваны часопіс «Кругіа». Поўная назва «Кругіа: Crivica. Baltica. Indogermanica», выйшла тры нумары ў 1994, 1996 і 1998 гг. Публікацыі часопіса былі прысвечаны, галоўным чынам, даследаванню традыцыйнай культуры беларусаў і іншых індаеўрапейскіх народаў, а таксама вывучэнню балцкіх элементаў у культуры беларусаў і беларускага паганства¹⁴.

Непасрэдным працягам «Кругіа» можна лічыць альманах «Druvis» (выдадзены толькі адзін нумар у 2005 годзе), але калі «Кругіа» быў спецыялізаваным выданнем у галіне этнічнае гісторыі, то «Druvis» значна больш разнастайны і рэпрэзентуе крыўскую парадыгму ў розных ракурсах: ад літаратуры і фальклору да палітыкі. У пэўным сэнсе выданне дэманструе, як падаецца, новы этап развіцця «крыўскае супольнасці», арганізацыя выдання была звязана галоўным чынам з актыўнасцю маладое генерацыі¹⁵.

Уласна публічная прэзентацыя *крыўскае ідэі* і ўплыў на частку грамадскае свядомасці адбываліся праз шматстайную публіцыстыку і літаратурную творчасць, у якой Крывія-Крыўя ўстойліва фігуруе як метафара, сімвал і канцэпт (Р. Барадулін, П. Васючэнка, С. Дубавец і г. д.). Шырокае выкарыстанне крыўскае тэрміналогіі паўставала часткова аўтаномна, часткова пад уплывам «крыўскіх» цэнтраў. Крыўя функцыянуе як важны вобраз мінулага (які адсылае, галоўным чынам, да гісторыі перад XIII стагоддзем, часам проста да Полацкага княства), на які, у адрозненне ад ВКЛ, ніхто не прэтэндуе і які нельга лічыць, як Беларусь, створаным у сістэме каланіяльнага падпарадкавання.

Калі пазначыць асноўныя ўласцівасці сучаснага этапу «крыўскасці», то першае, што трэба зазначыць, гэта адсутнасць прамое пераемнасці з папярэднімі эпохамі. Па-другое: арыентацыя на традыцыйную культуру і балцкую тэорыю этнагенезу, якая сёння з'яўляецца не проста асноваю, але і галоўным кірункам культурнае і дас-

¹² Праграмным тэкстам, разлічаным на публічную сферу, лічыцца [12].

¹³ Гэта можна заўважыць у спецыфічнай тэрміналогіі і праблематыцы кшталту «сакральная геаграфія» ці выкарыстанні «аўтэнтчнае традыцыі» як метаду даследавання.

¹⁴ Агляд нумароў гл. [11].

¹⁵ Рэцэнзію на альманах гл. [6].

ледчае актыўнасці. Па-трэцяе, крытычнае стаўленне да «беларускасці» (часам з элементамі літуанафільства), прыхільнікі нават характарызавалі сітуацыю як змаганне крыўскага і беларускага [7, с. 53]. Значная ўвага аддаецца своеасаблівай рэабілітацыі «тутэйшасці» як канцэнтраванаму праяўленню традыцыі і ўласна беларускае індывідуальнасці.

«Крыўскасць» узнікае ў 20-я гады, калі беларускі нацыянальны рух ужо атрымаў пэўную легітымнасць на культурным і палітычным узроўнях. Ё яе можна разглядаць як адну з формаў незадаволенасці залежным і несамастойным станам беларускае культуры і самасвядомасці. Выкарыстанне іншага нацыянальнага наймення (больш аўтэнтчнага і старажытнага), а таксама змена акцэнтаў у разуменні гісторыі і праектаў ідэнтычнасці ўспрымалася часткаю інтэлектуалаў як важны сродак пошуку нацыянальнае індывідуальнасці, а таксама завяршэнне працэсу дэкалізацыі культуры і свядомасці, завяршэнне праекту нацыятварэння, які ў кантэксце «беларускасці» быў абцяжараны канатацыямі залежнасці і несупадзення з уласнаю істаю і тоеснасцю (гэта

інтэнцыя ў сучасны перыяд развіцця *ідэі* выклікала павышаную ўвагу і рэабілітацыю «тутэйшасці»¹⁶). Пошукі аўтэнтчнага мала паўплывалі на палітычную практыку, але пакінулі свой след у розных сектарах беларускае культуры.

Пасля вымушанага перапынку ў 50—80 гадах *ідэя* перажыла дастаткова лагічнае адраджэнне, бо інтэнцыі, якія яе спарадзілі, захавалі сваё значэнне. Паміж грамадскімі і прыватнымі сімваламі ўшанавання, прысваення гісторыі існуе розніца. «Крыўскасць» тут выступае адным з прыкладаў, у той час як для большасці грамадства яна невядомая ці функцыянуе ў выглядзе паэтычнага і гістарычнага сімвалу, для асобнае супольнасці яна ўтварае завершаную парадыгму інтэрпрэтацыі гісторыі, традыцыі, мовы і культуры. Сучасная рэпрэзентацыя *ідэі* ахоплівае арганізацыі і праекты, якія ідэнтыфікуюць сябе як «крыўскія» (як Цэнтр «Крыўя» ці часопіс «Druvis»), а таксама дастаткова шырокія масівы публіцыстычных і літаратурных тэкстаў, дзе «крыўскасць» можа функцыянаваць і ў якасці метафары, сімвалу, і ў якасці культурнага і палітычнага праекту.

Літаратура

1. Бабкоў І. Генэалёгія беларускай ідэі // *Arche*. — 2005. — № 3. — С. 136—165.
2. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / Навук. рэд. С. Санько. — Мн., 2004.
3. Гринблат М. Белорусы: Очерки происхождения и этнической истории. — Мн., 1963.
4. Дзермант А., Санько С. Этнагенэза беларусаў: навука і ідэалогія // *Arche*. — 2005. — № 5. — С. 233—253.
5. Дынько А. Найноўшая гісторыя яцвягаў // *Arche*. — 2000. — № 6.
6. Казакевіч Андрэй. «Druvis»: праект балцкае ідэнтычнасці // *Arche*. — 2006. — № 1—2. — С. 52—56.
7. Корбут В. «Мы — ратаі святла, крывічы»: тры вякі крыўскае ідэі // *Druvis*. — 2005. — № 1. — С. 53—77.
8. Крывальцэвіч М. Археалёгія і палітыка // Шуфляда. — 1999. — № 1 // http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/szuflada/01/01pub_kryvalcevicz.htm.
9. Ластоўскі В. Выбраныя творы / Укл. і кам. Я. Янушэвіча. — Мн. 1997.
10. Латышонак А. Гутарка «царкоўнага старасты Янкі» з «Яськам гаспадаром з-пад Вільні» // *Дзеяслоў*. — 2004. — № 2 (9). — С. 196—212.
11. Пазнякоў В. Круга: Crivica. Baltica. Indogermanica. №1—3 // Беларускі гістарычны агляд. — 2000. — Т. 7 — Сп. 1(12). — Чэрвень. — С. 228—234.
12. Санько С. «Балцкая тэма» // *Наша ніва*. — 1993. — № 14.
13. Станкевіч Я. Гістарычныя творы. — Мн., 2003.
14. Церашковіч П. Рэгіяналізм на Беларусі: заходнепалескі (яцвяжскі) этнапалітычны феномен // *Посттаталітарная дзяржава асоба і нацыя. Тэксты. Дакументы. Матэрыялы*. — М., 1994. — С. 64—75.

¹⁶ У супрацьвагу адмоўнаму стаўленню да «тутэйшасці», якое было сфармавана пачынальнікамі нацыянальнага адраджэння ў пачатку XX стагоддзя. Для нацыянальнага руху пачатку XX стагоддзя «тутэйшасць» выступала праяваю нацыянальнае несвядомасці і нацыянальнай індывідуальнасці.